

УДК 811.161.2'371

Коржак З.З.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ВИРАЖЕННЯ ЕКСПРЕСИВНОСТІ ТЕКСТУ ПОЗИЦІЙНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ

Анотація. У статті розглядаються позиційні можливості номінативних експресивних речень в структурі тексту. Досліджується текстотворча функція номінативних речень, які вживаються на початку більш або менш протягнутого тексту, оскільки вони виступають важливою пресупозитивною основою для всього наступного тексту. Завдяки своїй методиці до лаконічності, стислості пресупозитивні номінативні речення виявляють різний рівень експресивності. Інтерпозитивне положення номінативних речень робить їх уживання одночасно автосемантичним та інтегровуваним. Синтезуючи та формуючи конситуації різного семантичного змісту, такі речення мають властивості, що наближають їх до сентенції. Уповільнюючи оповідь і водночас посилюючи статичність опису, речення цього типу формують конотації “пасивність”, “споглядальність” і подібні. У статті розглядаються також номінативні речення, які вживаються в кінці більш або менш протягнутого тексту. Пресупозиція, яка виступає головним джерелом адекватного сприйняття змісту кінцевих номінативних речень, зосереджена у попередньому контексті і встановлюється із ретроспективних зв'язків із ним. Ці речення вводяться в текст як висновок, результативне узагальнення того, про що вже сказано. Завдяки своїй тенденції до лаконічності, стислості та цілісності синтаксичних конструкцій постпозитивні номінативні речення виявляють різний рівень експресивності.

Ключові слова: пресупозитивні номінативні речення, номінативні речення-сентенції, інгерентна експресивність, вербалізована образність, експресивна актуалізація, постпозиція, постпозитивні номінативні речення, композиційна рамка.

Zoryana Korzhak

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

THE EXPRESSION OF THE TEXT EXPRESSIVITY BY POSITIONAL OPPORTUNITIES OF THE NOMINATIVE SENTENCES

Summary. This article is about positional opportunities of the nominative expressivity sentences in the text structure. It is searched text creation function of nominative sentences, which are used at the beginning of more or less stretched text as they are an important presuppositive basis for the rest of the text. Due to its tendency for conciseness and shortness the prepositive nominative sentences reveal a different level of expressivity. In the system of initial sentences, despite their structural inadequacy, each type obeys not only the actual syntactical, but also other regularities – creating a general semantic-syntactical text organization, providing its expressive parameters, clarifying situational accompaniments etc. That is the initial prepositive indicating features eventually determine the further challenge and, consequently, is a text-creating component. The interpositive position of nominative sentences makes their use both autosemical and integrated. By synthesizing content such sentences have properties that approximate them to the maxim. Slowing down the narrative and at the same time increasing the statically character of the description, the sentences of this type form the connotations of ‘passivity’, ‘contemplation’ and the like. The article also deals with nominative sentences which are used at the end of more or less stretched text. The presupposition that serves as the main source of adequate perception of the content of final nominative sentences is concentrated in the previous context and is established from retrospective links with it. These sentences are entered into the text as a conclusion, a resultant generalization of what has already been said. Due to its tendency to conciseness, shortness and integrity of syntactical constructions, postpositive nominative sentences reveal a different level of expressivity. The compositional frame, formed by the initial and postpositive nominative sentences, serves as a specific stylistic method. The prepositional sentence enters the recipient into a general emotional and expressive context, and finishing sentence emphasizes the importance of assessing what is said in the statement. Nominative sentences with compositional load are especially noticeable in the text content, because they perform a dual stylistic function.

Keywords: prepositional nominative sentences, nominative maxim sentences, inertial expressivity, verbalized visualization, expressive actualization, postposition, postpositive nominative sentences, compositional frame.

Постановка проблеми. Вибір теми дослідження зумовлений підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення системно-функціональної природи мовлення та прагмалінгвістичного аспекту речення. Основний аспект зосереджується на особливостях вираження експресивності номінативними конструкціями. У роботі розглянуто особливості прагматичного значення експресивного мовленнєвого акту (зокрема модифікації сили експресивності) відповідно до мовленнєвої стратегії мовця, де визначальною є роль лексичних одиниць та синтаксичних засобів і їх вплив на прагматичне значення вислов-

лювань. Досліджено комунікативну структуру експресивних висловлювань з точки зору домінуючого і допоміжного мовленнєвих актів, визначено їх функції у процесі мовлення.

Сучасним художнім текстам властива експресивність, яка ґрунтується переважно на своєрідності трансформацій синтаксичних структур. Специфічний афективний синтаксис – засіб вираження емоцій, що забезпечує можливість поетичної актуалізації завдяки його різноманітним зв'язкам з іншими аспектами художнього мовлення (ритмікою, мелодійною і семантичною структурою і т.д.) [1, с. 151–155].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. С. Ульман розрізняє два види стилістичних явищ: 1) ті, що породжують відгук, або “вроджені”, які мають постійний і невід’ємний стилістичний потенціал; 2) експресивні одиниці, які набувають стилістичного потенціалу у контексті [7, с. 96]. Таке ж розуміння стилістичних явищ лежить в основі поняття про інгерентну та адгерентну експресивність. Номінативні речення виділяються серед інших синтаксичних одиниць як своєю формою, так і стилістичною семантикою і тому є інгерентно експресивними.

Авторське мовлення передбачає розмаїття використання синтаксичних конструкцій, що є проявом художнього мислення. Матеріал дослідження засвідчив, що номінативні утворення як спосіб лаконічного відтворення думки стають облігаторним компонентом багатьох прозових художніх текстів. Номінативні речення виявляють можливість передавати окремі розрізнені спостереження, миттєві враження; номінувати поняття, предмети, явища, багатьом із них властива вербалізована образність – категоріальна ознака, яка виділяє їх серед інших лінгвістичних одиниць, що формують образне світобачення синтаксичними засобами мови. І хоча такі речення за своїми функціональними й семантико-синтаксичними властивостями є самостійними одиницями, вони мають різну контекстуальну зумовленість. На необхідність урахування цієї особливості у синтаксико-стилістичних дослідженнях звертали увагу І. Чередниченко [5, с. 390], А. Коваль [2, с. 204], О. Пономарів [3, с. 177]. Характерним є те, що дослідження стилістико-експресивних особливостей номінативних речень поза контекстом неможливе, адже у синтаксичній характеристиці номінативів різноманітні відтінки стилістичної конотації пов’язані з використанням їх у конкретному контекстуальному оточенні, де така форма змістового ядра предикації набуває значення факту стилістичної граматики. Експресивні можливості цих речень якнайповніше розкриваються у межах парадигми, на тлі інших синтаксичних побудов, оскільки “нагромадження самих номінативних структур поза контекстом справляло б враження штучності, випадкового набору слів” [3, с. 177].

Мета статті. Враховуючи значні розходження у поглядах на природу і статус номінативних речень, у даній статті здійснюється аналіз способів вираження експресивності таких одиниць і розглядаються позиційні можливості номінативних експресивних речень в структурі тексту.

Виклад основного матеріалу. Серед численних зачинів, що суттєво позначаються на структуруванні більш або менш протягнутого тексту, номінативним одиницям належать особливе місце. Ужиті на початку твору, його частини, розділу, номінативні речення створюють специфічний номінативний зачин – тло, на якому розгортається оповідь. Такі речення безпосередньо включають читача (слухача) в загальну ситуацію мовлення, вони насичені значною інформацією, що дає змогу актуалізувати виклад (оповідь). Оскільки кожен номінатив має меншою або більшою мірою експресивні емоційно-оцінні конотації, подібний початок твору безпосередньо вводить співрозмовника к загальний емоційно-

експресивний контекст. Ініціальні номінативні утворення як улюблений прийом та стильовий пошук використовують у мові своїх художніх творів багато авторів. Простежимо початкові рядки поезії Ліни Костенко:

Останні квіти.

Перший іней.

Свинцеве листя.

Срібний ганок.

На перший погляд, це статичні фіксації явищ довкілля, однак при більш глибокому вчуванні в них простежується своя логіка розвитку, свої сутності характеристики. Перші елементи цих номінацій – атрибути – перебирають на себе функції предикативів і, таким чином, стають основою пропозиції даних номінативних речень. Накопичення таких прикмет (**срібний, перший, свинцеве, срібний**) забезпечує враження багатобарвності, мінливості, пластичності, образів-деталей в конкретиці їх виявів і водночас створює загальний мінорно-мажорний настрій. До того ж атрибути – узгоджені означення і поза субстантивами вмотивовано пов’язані між собою. Пара атрибутів (**останні – перші**) засвідчує кінець старої і початок нової якості, друга пара (**свинцеве – срібний**) – перехід пригніченого стану в життєстверджувальний. Подібні перепади настроїв і оцінок створюють неповторний колорит, посилену експресію як відображення неспокоїної вдачі авторки – невтомної шукачки істини.

За функціями та характером змісту номінативні речення цього типу належать до описово-розповідних, які вживаються як засіб викладу (під час опису подій, вчинків, переживань тощо). У художніх творах зображення подій може здійснюватися по-різному: або наратор виступає в ролі об’єктивного спостерігача, або оповідь веде від особи-учасника описуваних подій (цим учасником може бути і сам наратор); або ж відображення подій здійснюється через сприйняття тих чи інших персонажів оповіді, що реалізується за допомогою невластиво-прямої мови. Відомо, що автор (наратор) не може обмежуватися роллю об’єктивного спостерігача, адже завжди у його сприйнятті дійсності буде присутня її об’єктивна оцінка. Наприклад, у Ольги Слоновьської поетичну строфу вірша починають номінативні утворення:

Сірий день. Сірий світ. Сіре сміття
двірничка підпалює.

І димить на квартал
мала пригорща бруду й золи.

А порожні автобуси, наче звірі
з боками запалими,

Мовчки пруться вперед,
обпікаючи поглядом злим

Кожний кут, перехресток,
зупинку, шлях засвітлофорений.

У кожному з цих висловлюваннях повторюється стрижневий компонент **сірий**, що визначає і стан природи, і душевний настрій поетеси (спільна сема – ознака одноманітності, буденності); а звідси автором дається негативна оцінка сірості самого життя. Як бачимо, якщо ініціальні речення починають оповідь, то це робить їх відправним пунктом у самому сприйнятті зображуваної події: подія сприймається ніби крізь призму

цих препозитивних номінативних речень. Отже, ініціальні речення за своєю сутністю та місцем у семантичній структурі тексту є своєрідним препозитивним компонентом, вони є цінними не тільки для даного висловлювання, а й виступають важливою препозитивною основою для всього наступного тексту, і, таким чином, забезпечується їхня текстотворча функція.

З огляду на багатофункціональність номінативних речень у структурі художнього тексту визначається типологія, побудована на принципах визначення їхнього місця і значення в організації текстового матеріалу. Основними типами, які в свою чергу мають розгорнуту класифікацію й поділяються на групи, виступають ініціальні речення. Оскільки внутрішня диференціація номінативних речень орієнтована насамперед на співвіднесеність змісту повідомлень з дійсністю у плані модальних оцінок відповідних фактів, то на цій підставі традиційно виділяються буттєві, вказівні, емоційно-оцінні номінативні речення [4, с. 384]. Що стосується препозитивних речень, то така їхня класифікація видається недостатньо послідовною, оскільки, по-перше, на буттєвість і вказівність таких речень здебільшого накладається експресивно-емоційний план, по-друге, речення, віднесені до емоційно-оцінних тією чи іншою мірою передають буттєвість. Отож, такий поділ є умовним, таким, що визначає лише основну функцію речень. Розглянемо приклад: **Блідий осінній ранок.** Сонце не спішиться на небо. Не цікаво йому. Поля пусті. Чого не забрали люди, те столочили коні й вози. Кругом толока. Куди не глянь – дорога. Скрізь сліди коліс і кінських підков. Тут здохлий кінь, там лежить людський труп. Не позаховували це (Б. Лепкий. Мазепа: Мотря). Зачинає оповідь номінативне речення **Блідий осінній ранок.** З одного боку, воно кваліфікується як буттєве речення, бо включає значення екзистенції, з іншого боку, виявляється його експресивність, емоційно-оцінний план. Здавалося би це експозиція наступного викладу, яка створює лише ситуацію подальшого мовлення, але дане номінативне речення має експресивний характер, оскільки позначає стан, несприятливий для доброго настрою, визначає елементи суму, смутку, горя. У зв'язку з цим точніше було б щодо буттєвих і вказівних визначити не стільки відмінність від емоційно-оцінних, скільки наявність у їхній структурі різного ступеня експресивності. І тоді дане речення характеризувалося би помірним рівнем експресивності.

Водночас, навіть ті номінативні речення, які вжиті без атрибутів і виражені іменниками, що не мають у своєму лексико-семантичному наповненні семи оцінності, теж містять елемент експресії, але такий, який визначається здебільшого контекстом. Розглянемо приклад: **Сіре небо. Облізлий сніг. Вежі. Ворони над ратушею. Черепиця. Жовті мури. Тиша, десята, ні одинадцята ранку, п'ятниця, зимно, високогір'я, Високоальп'я, що це?** (Ю. Андрухович. Перверзія). Номінативне речення **Сіре небо** є зачином тексту, далі йде ряд висловлювань, серед них Вежі, Черепиця, Тиша, п'ятниця, які виступають свого роду розгортанням попередніх номінативних речень. Дані речення поза контекстом ло-

гічно сприймаються як нейтральні стилістичні засоби мови, але в даному випадку, під впливом контекстуальних умов, розглядаються нами як оцінно-знижені, тобто такі, які мають свій рівень експресивності.

Серединне положення номінативних речень у тексті робить їх уживання одночасно автосемантичним та інтегровуваним. Синтезуючи та формуючи конситуації різного семантичного змісту, такі речення мають властивості, що наближають їх до сентенції: *Замучені, зганьблені, голодні, нещасні жінки плакали, цілували наших бійців, цілували все, що було на них, цілували зброю, припадали до холодних танків на снігу і поливали їх горючими сльозами. І на все це не можна було нікому дивитися без сліз. Радість і горе. То сльози наших матерів, нашої розтерзаної многотраждальної України* (О. Довженко. Україна в огні). Таким чином, середні номінативні речення стають емоційно-характеристикою-узагальненням розгорнутої конситуації, мають складну семантичну структуру, яка в конструктивному плані відповідає багатоконпонентній синтаксичній одиниці, входить складовою частиною у номінативний ряд.

З комунікативною видозміною висловлювання пов'язане значення його експресивної актуалізації. Виділення значущого (актуалізованого) компонента висловлювання відбувається за допомогою варіювання текстової організації і створення сильної позиції для нього у структурі суміжних речень, об'єднаних єдиним змістом і загальним комунікативним завданням. Зважаючи на роль актуалізації в комунікативній реалізації висловлювання, можна погодитися з Л. Шевченко, яка тлумачить термін *актуалізований* не лише як «дійсний, сучасний», а передусім як «сутнісний, важливий» [6, с. 6].

Кінцеве (постпозитивне) положенням у тексті визначає ступінь синтагматичного злиття і зумовленості номінативних структур з одиницями, які входять в єдине контекстне ціле, а також ступінь формування експресивного впливу від сприйнятого і виділеного у висловлюванні фрагменту дійсності. Інтонаційно виділювана постпозиція є сильною позицією номінативного речення у загальній семантико-синтаксичній організації тексту. Пресупозиція, яка служить головним джерелом адекватного сприйняття змісту кінцевих номінативних речень, зосереджена у попередньому контексті і здобувається із ретроспективних зв'язків із ним: *Якийсь падлюка і кретин – білогородський комендант вирішив перед мостом перевірити путівки у всіх машин. Внаслідок цього кретинізму збілося в купу більше трьох тисяч різних машин з усім, що тільки можна уявити. Лайки, суперечки, бедлам.* (О. Довженко. Щоденник); *Як сумно доньці чути таке про батька. І він, значить, також належав до тих, що чинили заколот на Україні, щоби з того заколоту винести для себе булаву. Старі гріхи!* (Б. Лепкий. Мазепа: Мотря). За комунікативним результатом постпозитивні висловлювання становлять перманентне утворення контекстного значення, його породження та підсумок, характеризуються як носії значення, що об'єднує їх з художнім текстом в одну цілісність. Постпозитивні номінативні ре-

чення визначаються семантикою аксіологічного підсумку. Вони стають засобом емоційного завершення, образно-метафоризованої характеристики, і, таким чином набувають значного ступеня експресивності.

Композиційна рамка спеціально обробленого синтаксису художньої мови створюється номінативними реченнями [2, с. 208], одне з яких є початком опису, а друге – його завершенням: *Золота осінь... Ах, як не хочеться листу з дерева падати, – він аж ніби кров'ю з печалі налився і закривавив ліси. Сумовито рипить дуб, замислився перед зимовим сном ясен, тяжко зітхає клен, і тільки берізка, жовтаво-зелена й “раскудря – кудря – кудрява”, – ген там на узліссі білявим станом своїм кокетує, ніби на побачення з Левітаном жде чи, може, Чайковського симфонію викликає. Креслять тригонометричні фігури високо в небі запізнілі журавлі, запитуючи своїм “кру-кру”: – “Чуєш, брате мій, товаришу мій?” Відлітаємо! Золота осінь... (Остап Вишня. Вишневі усмішки). Препозитивне оцін-*

не речення *Золота осінь* вводить реципієнта у загальний емоційно-експресивний контекст, а завершальне номінативне речення підкреслює важливість позитивної оцінки з елементами суму. Такі номінативні утворення, які обрамлюють пейзажний опис, служать засобом посилення експресії, загальної стилізації викладу.

Висновки і пропозиції. Досліджуваний матеріал свідчить, що номінативні речення у художньому творі відіграють важливу синтаксико-композиційну та емоційно-експресивну роль. Ужиті в середині тексту, в абсолютному кінці оповіді чи обрамлюючи її у композиційній рамі, вони є одним із засобів урізноманітнення розповіді, створення колориту живого мовлення, активізації уваги читача, поліпшують сприйняття художнього твору, увиразнюють його. Тексти, яким властиве широке використання номінативних речень, віднесені до специфічно побудованих, часом імітованих, часом спонтанних, але, як правило, експресивно насичених, художньо виправданих.

Список літератури:

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози / Роксолана Петрівна Зорівчак. – Львів : Львів. ун-т, 1989. – 216 с.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : [підручник] / Алла Петрівна Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 349 с.
3. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : [пiдручник] / Олександр Данилович Пономарiв. – [3-те вид., перероб. i допов.]. – Тернопiль : Навчальна книга, 2000. – 248 с.
4. Українська енциклопедія. – К. : Вид-во Укр. Енциклопедія, 2000.
5. Череди́нченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови : [підручник] / Іван Григорович Пономарів. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.
6. Шевченко Л. І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу : [монографія] / Лариса Іванівна Шевченко. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 478 с.
7. St. Ullmann. Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 1973. – 278 s.

References:

1. Zorivchak R. P. (1989). Realiya i pereklad (na materialі anglomovny`x perekkladiv ukrayins`koyi prozy` [Reality and translation (based on the material of English translations of Ukrainian prose)]. L`viv : L`viv. un-t, 216 p.
2. Koval` A. P. (1987). Prakty`chna sty`listy`ka suchasnoyi ukrayins`koyi movy` [Practical stylistics of contemporary Ukrainian language]. K. : Vy`shha shkola, 349 p.
3. Ponomariv O. D. (2000). Sty`listy`ka suchasnoyi ukrayins`koyi movy` [Stylistics of modern Ukrainian language]. Ternopil` : Navchal`na kny`ga, 248 p.
4. Ukrayins`ka ency`klopediya (2000). [Ukrainian Encyclopedia]. K. : Vy`d-vo Ukr. Ency`klopediya.
5. Cheredny`chenko I. G. (1962). Nary`sy` z zagal`noyi sty`listy`ky` suchasnoyi ukrayins`koyi movy` [Essays on general stylistics of modern Ukrainian language]. K. : Radyans`ka shkola, 495 p.
6. Shevchenko L. I. (2001). Intel'ktual`na evolyuciya ukrayins`koyi literaturnoyi movy` : teoriya analizu [Intellectual evolution of the Ukrainian literary language: the theory of analysis]. K. : VPCz “Ky`yivs`ky`j universy`tet”, 478 p.
7. St. Ullmann. Semantik. Eine Einführung in die Bedeutungslehre. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag, 1973. – 278 s.